

Društveno-politički diskurs alhamijado periodike

Avdija Hasanović

Sarajevo

Sažetak

Ovaj rad tretira dio tematike alhamijado periodike u Bosni i Hercegovini – njen društveno-politički diskurs u časopisima: *Tarik, Muallim, Misbah i Jeni Misbah*. Period izdavanja arebičke štampe je, istovremeno, i period nastanka političkih partija u Bosni i Hercegovini. I površnim uvidom u korpus arebičke štampe iznenađuje historijska i tematska analogija najvažnijih društveno-političkih tema koje su zaokupljale bosanskohercegovačku javnost, prije svega bošnjačku, u vrijeme neposredno pred Prvi svjetski rat i u našoj savremenosti. Obeshrabruje saznanje da ni nakon više od sto godina tretirani problemi, koji su u Evropi poodavno apsolvirani, u Bosni i Hercegovini nisu riješeni ni danas ili se „rješavaju“ na isti, odnosno pogrešan način. Društvene teme koje zauzimaju najviše prostora u arebičkoj štampi, ako izuzmemo statusni položaj muallima, su rasprave i stavovi uredništava o: politici, naciji, jeziku, pismu, političarima, konzervatizmu Bošnjaka, nacionalnim podijeljenostima, ekonomskom položaju i sl.

Ključne riječi: arebička štampa, politika, društvo, nacionalizam, bosanski jezik, suverenitet, Islamska zajednica, Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, Srbi, Hrvati.

1. Uvod

Sve generacije su pristrane i sklone uvjerenju da se veliki društveni procesi i historijske promjene dešavaju upravo u njihovo vrijeme. Otuda nas ne iznenađuje stav uleme u austrougarskom periodu da je ona sudionik upravo ovakvog vremena. Međutim, i iz današnje perspektive možemo se složiti sa izrečenim sudom. Upravo tretirani period i onovremene društvene promjene ostavile su brojne tragove koje osjećamo, trpimo i uočavamo i u savremenom bosanskohercegovačkom društvu. Pisani tragovi, mediji i časopisi su, kroz historijsku perspektivu, najbolja slika i ogledalo datog društva u svim njegovim segmentima i uvijek su bili oslonac društva, države i politike. Njihov cilj nije samo da informiraju, nego, prije svega, da modeliraju i popravljaju društvo ili, u predmetu ovog istraživanja, etničku zajednicu.

Austrougarska okupacija i Berlinski kongres predstavljaju prvo-razrednu dramatičnu i traumatičnu promjenu u načinu života svakog Bošnjaka / muslimana. Pojedinaac kao, uostalom, i kolektivitet, nisu u stanju da pri višestoljetnoj uvriježenoj tradiciji mijenjaju svoje običaje i navike u kratkom periodu i u dijametralno suprotnom pravcu. Bošnjacima se upravo to dogodilo, pa se ožiljci te vratolomije i dan-danas manifestiraju, između ostalog, i u nesposobnosti kolektivne artikulacije vlastitih htijenja, političkih i društvenih potreba. Stoga, česte, i gotovo „sitničave“, kritike brojnih pojava u tadašnjem društvu i Islamskoj zajednici od strane uredništava arebičkih časopisa, treba shvatiti, isključivo, kao rezultat brige i odgovornosti za učinkovitiji i funkcionalniji razvoj Islamske zajednice i napredak društva, prije svega Bošnjaka / muslimana.

2. Pojam arebičke štampe

Pojam arebičke štampe obuhvataju listovi: *Tarik*, *Muallim*, *Misbah* i *Jeni Misbah*. Impozantna kulturna ostavština od preko 1500 stranica printanog teksta. Ovi listovi, s obzirom na to da su štampani arebicom, a samim tim i namijenjeni isključivo bošnjačkom stanovništvu, najvjerodostojniji su reprezent stavova, mišljenja i rješenja koja su nudili Bošnjaci / muslimani u austrougarskom periodu (1878–1914.). Pokretanje štampe kao komunikacionog sredstva od strane uleme je znak prihvatanja modernizacije i demokratizacije bosanskohercegovačkog društva. Dvije odlike karakteriziraju arebičku štampu: prvi je vrsta pisma, u ovom slučaju arebica (adaptirani i bosanskom jeziku prilagođen slovni

fundus arapskog jezika), a drugi podrazumijeva štamparsku tehniku izdavanja i umnožavanja.

Prilozi objavljeni u korpusu arebičke štampe izvrsno osvjetljavaju političku, vjersku, društvenu i kulturnu sredinu koja je i uvjetovala njihovo objavljivanje i pisanje. Čovjek se ne može odvojiti od društva u kojem živi, a stanje i položaj naroda, vrijeme i prilike se odlično ogledaju kroz dokumentarnu dimenziju priloga u arebičkim listovima: *Tarik, Muallim, Misbah i Jeni Misbah*. Slijedeći ovaj način promišljanja proizlazi da je onovremena štampa aminovana od zvanične austrougarske vlasti, s jedne strane, bila sredstvo ideologiziranja i instrumentarij ideološkog državnog aparata, ali je, s druge strane, istovremeno, ona koja je nastajala u krilima vjerskih zajednica i različitih udruženja, bila oružje kojim se borilo protiv ovakvih nastojanja i stremjenja ideologizirane zvanične štampe.

Stanje opće prosvijećenosti Bošnjaka je na veoma niskom stupnju. Neprosvijećenost se ogleda i u vjerskim znanostima; vjera je svedena na rituale, formu i formalizam obredoslovlja. Otuda su i motivi uleme da normira arapsko pismo, koje je dosta rašireno u narodu, te pomoću njega, kao sredstva, vrši prosvjećivanje širokih narodnih slojeva u vjerskim znanostima, ali i šire. Dolaskom Austro-Ugarske stepen nepismenosti bošnjačkog stanovništva, zbog prelaska na latinično i ćirilično pismo, preko noći se povećava, tako da Bošnjaci od najpismenijeg postaju najnepismeniji narod u Bosni i Hercegovini. Dodatni problem je i nepoznavanje „maternjeg“ jezika koji se ne izučava u vjerskim školama.

Rješenje se vidi u normiranju arebice i pokretanju arebičke štampe. „Kad bismo, dakle, i raspolagali dovoljno materinskim nam jezikom – što je na žalost u stvari sasvim drukčije – s kojeg bi se jezika mogli prilično naobraziti u svjetskim znanostima, opet bismo morali da ostajemo u vjerskoj naobrazbi sakati, jer o vjeri i njezinim znanostima nejmamo ništa napisano u našem jeziku... jasno (je) da su nam vrata i svjetskoj naobrazbi zatvorena.“. (*Muallim*, I/1910, br. 1, 2, 7) Osnovne strateške ciljeve pokretanja arebičke štampe dobro je formulirao, nešto kasnije, reis Džemaludin Čaušević navodeći: „Mnogo toga danas nama manjka. Ipak, možemo se latiti makar jednog sredstva, koje će služiti tome cilju, a to je: putem štampe raspravljati i rješavati sva pitanja koja se tiču specijalno nas muslimana... Moramo blago Islama spojiti sa materijalnim blagom zapadne škole, koju predstavlja znanost i tehnika, znači doći do sretna života na obadva svijeta.“. (Karić, Demirović 2002: 167)

U ovom svjetlu možemo promatrati i društvenu potrebu i cilj Bošnjaka / muslimana da pokrenu štampu, na „svom“ jeziku i pismu, pomoću koje bi vodili otpor germanizaciji i jačali nacionalnu, političku i vjersku svijest. Pojava alhamijado listova i „insistiranje muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine na široj upotrebi arapskog pisma, te njegovoj ravnopravnosti sa latinicom i ćirilicom u javnoj upotrebi, dolazi u vrijeme kad nacionalne strasti i međunacionalne suprotnosti dostižu svoj vrhunac i kad se, u okviru jezičkog pitanja, izbor pisama sve žešće ispoljava kao vodeći faktor u borbi za nacionalni identitet i međunacionalni prestiž (...) Arapsko je pismo, dakle, nasuprot latinici i ćirilici, trebalo da ih vjerski, ali i nacionalno distancira od pravoslavnih i katoličkih, odnosno srpskih i hrvatskih elemenata“. (Vajzović 2008: 287)

3. Društveno-politički diskurs arebičke štampe

Međusobne unutarbosanske tenzije, sučeljavanja i sukobi mogu se tretirati kao incidentni i vremenski mnogo kraći periodi u bosanskohercegovačkoj povijesti, u pravilu uneseni na tlo Bosne i Hercegovine izvan njenih granica. Ovo je veoma važna činjenica radi shvatanja sadašnjosti i razumijevanja naše budućnosti, te mjesta Bosne i Hercegovine u evropskoj i svjetskoj savremenoj geopolitici. Period izlaženja štampe printane arebicom vremenski se podudara sa početkom moderne društvene i političke misli kod Bošnjaka i političkog organiziranja u formi političkih stranaka prema zapadnoevropskom obrascu. Otuda su vjerske i političke bošnjačke elite ovaj tip štampe i inicirale, te koristile kao najefikasnije i najuspješnije sredstvo za tumačenje društvenih misli i društvenih ideja Bošnjaka / muslimana, smatrajući da je grafijom arebička štampa „zaštićena“ od „drugih“ koji je, u pravilu, nisu poznavali; kao i općeg raspoloženja i prihvatanja ovog oblika štampe, u čiju se dobronamjernost i naklonost nije nimalo sumnjalo, kao najautentičnijeg zaštitnika Bošnjaka.

Osnovni izbor tema arebičkih časopisa je, naravno, vjerski, ali to, niukoliko, ne umanjuje tematsku šarolikost i raznovrsnost ove štampe. Tematika se kreće od prikaza dužnosti žena; obraćanja omladini poukama i savjetima o dužnostima čovjeka prema čovjeku, čovjeka prema Bogu, o poštivanju ramazana, moralno-didaktički osvrti, afirmiranje ljudskih vrlina i ukazivanje na poroke koji dovode u pitanje ispravnost vjerovanja. Zatim slijedi potreba bogobožnosti, potreba za sticanjem

znanja, lijepog ponašanja, higijene, poštivanje, uvažavanje i odnos prema starijima, obrasci ponašanja u životu, savjeti kako i sa kim se družiti i sl. Brojni su i prilozi o društvenim i političkim pitanjima. U njima je naglašavana zaostalost muslimanskih masa i isticana potreba za pronalaženjem izlaza za narodni razvoj i napredak. Pisano je o neophodnosti obrazovanja na maternjem jeziku, o potrebi obrazovanja i školovanja ženske djece, o teškom materijalnom položaju učitelja, o problemu iseljavanja bosanskohercegovačkih i sandžačkih muslimana i sl.

Nezaobilazna tema su, svakako, međunacionalni odnosi, ubrzani proces nacionaliziranja i suočavanje, po prvi put u historiji, sa partijskim sistemom vođenja politike. Sva ova pitanja su odražavala nespremnost Bošnjaka za ozbiljne političke koncepte i borbu oko rješavanja navedenih pitanja u Bosni i Hercegovini. Bošnjaci su danak samoizolacije iz evropskih procesa plaćali zbog nepostojanja učinkovitih načina rješavanja problema nacionalizma. Uostalom, zemlje okruženja i čitav Balkan je, rješavajući nacionalna pitanja i teritorijalne probleme balkanskim ratovima, uvukao Evropu u Prvi svjetski rat. Bošnjaci su stoljećima živjeli unutar Osmanlijske države koja je u praksi slijedila nadnacionalni koncept, a koji je podrazumijevao koegzistenciju svih brojnih naroda unutar ogromne države. Kao odgovor na rastući balkanski nacionalni zanos i u Osmanlijskoj državi se javlja Mladoturska revolucija i turski nacionalizam koji će nepovratno doprinijeti raspadu države. Napuštanje osmanlijskog nadnacionalnog koncepta u korist agresivnih nacionalizama će, zapravo, za posljedicu imati osmanlijski poraz u balkanskim ratovima.

U rubrici *Vijesti iz svijeta* donose se informacije o najvažnijim političkim događajima sa Balkana, Bliskog istoka i teritorija koje su bile pod osmanlijskom upravom. Izbor i selekcija informacija su logični, s obzirom da se želi podcrtavati, uvijek i iznova, veza Bosne i Hercegovine sa Turskom, te uspostaviti paralela društvenih procesa između ove dvije zemlje. List daje poseban publicitet razvoju situacije u balkanskim ratovima i događajima u Turskoj u vezi s pokretom Mladoturaka, donošenju prvog Ustava sultana Abdul-Hamida, koji pod pritiskom javnog mnijenja i događaja u Makedoniji mora početi uvoditi parlamentarne oblike vladavine. Neosporno je da se, i na ovaj način, želi na indirektan način skrenuti pažnja na potrebu parlamentarnog jačanja u samoj Bosni i Hercegovini.

Rubrika *Pogled po svijetu* vrlo često će se pojavljivati u *Tariku*, vjerojatno onda kada je Uredništvo uspijevalo prikupiti informacije o događajima društveno-političkog karaktera i utjecaju tih događanja na bosanskohercegovačke prilike, ili kad želi da predmetni događaj posluži kao ilustracija rješavanja nekog aktuelnog problema u Bosni i Hercegovini. List izvještava o promjeni na turskom prijestolju s očitim simpatijama za mladotursku revoluciju. Podržava napore za demokratizaciju Afganistana i informira o položaju muslimana u Kini. Jasno je da ove vijesti trebaju da posluže kao analogija za slične probleme u Bosni i Hercegovini. Članci se završavaju pozivom muslimanima da shvate da nije dobro samo ono što je plod njihova iskustva, te da treba prihvatiti sve pozitivne tekovine Evrope, jer bez toga nema napretka. „Mi smo ljudi koji rado ostajemo pri starom – piše u jednom od ovih članaka – ništa staro nećemo da propustimo, budući da je to za nas vrlo ubitačno, to se nama užasno sveti, mi smo ljudi koji smo neprijatelji svemu što nije naše, što nije niklo u našoj glavi, mi mrzimo sve što je tuđe, nećemo ‘tuđinštinu’, a to sve u ime domovine i od tobožnjeg domoljublja. To je naša velika pogreška, mi se ljuto varamo kad mislimo da ćemo rodu i domu pomoći mržnjom i zabacivanjem svega što je tuđe.“. (*Muallim*, I/1911, br. 3, 44)

a. Karakteristike politike i političara

U ovakvim globalnim okolnostima, i u situaciji uzavrelog nacionalizma na Balkanu, očekivalo se da će, nastankom partijskog organiziranja i pojavom političkih partija, Bošnjaci početi prevladavati društvenu letargiju i samoizolaciju. Međutim, ovaj proces i dalje vodi nesnalaženjima, razjedinjenostima, nacionalnim isključivostima i konfrontacijama, jer se politika i politički angažman, većim dijelom, počinju shvatati kao sredstvo za ostvarenje sopstvenih interesa. Otuda se Uredništvo *Tarika* tako gorljivo zalaže za vjersko prosvjećenje, nadajući se da će se na temeljima vjerskog moraliteta uozbiljiti i političko konstituiranje i djelovanje i učiniti političke predstavnike moralnima i odgovornima: „Zašto islamska snaga opada? Jer ne ima zajedničkih misli, nego je sve darmedagin. U nas je najveća vještina razdor i neslogu praviti, a sjediniti se i napredovati toga u nas ne ima. Opazimo li da smo malo ojačali, odmah se razbijemo u stranke, koje se između se taru i uništavaju. Ne more niko ni s kim, jer i ne misli niko, kako bi bio u slozi.“ (*Tarik*, I/1909, br. 11, 182)

Formiranje političkih partija, profil i karakter političara, također, su izazvali dosta razočarenja kod Bošnjaka, jer su, iznova, iznevjerene njihove nade da će pojavom političkih partija i uspostavljanjem kvaziparlamentarnog života njihovo stanje kolektivne letargije i samoizolacije biti konačno promijenjeno. Realnost je razočaravajuća: „stranke niču poput gljiva“, i „svoje programe mijenjaju ko ciganin konje“, narod je dodatno zbunjen pa „sam sebe pita kojoj stranci pripada i kojoj da pređe“; jer političke partije u svojim međusobnim obračunima ili unutarpartijskim isključivostima „u jednoj sedmici po tri protivne izjave potpisuju“ i time doprinose još većoj nacionalnoj konfuziji fabricirajući „dar-mar“ i šireći „politički nemoral“. (*Misbah*, I/1912, br. 1–2, 13)

Početak političkog djelovanja Bošnjaka u politički život unosi isključivost, netolerantnost i antagonizme. Uredništva arebičkih časopisa, odnosno ulemanski stalež, uzrok ovoj pojavi vidi u eroziji morala, sloge i oskudnoj vjerskoj prosvijećenosti; stoga je osnovni cilj uleme i arebičke štampe opća i vjerska prosvijećenost, čime bi se amortizirali i politički naboji i isključivosti. Politička elita se brzo odvojila od naroda i pretvorila u „bezobzirnu i samovoljnu umišljenu kliku“, koja svojim postupcima „direktno vrijeđa osjećaje naše mase“ gradeći „šovinistički ‘liberalni’ kurs“ i pretvarajući se u „nametnuto vođstvo“, koje, uopće, nije svjesno da na taj način „suverenitet, koji pripada narodu, masi, prenosi svojevoljno na uski krug narodnih ‘vođa’“. Arebička štampa oštro kritizira neproduktivan politički rad rukovodeći se „objektivnom kritikom javnog djelovanja vodećih krugova“. *Misbah* će se boriti „proti svima strujama“ i svim njihovim postupcima koji nisu u skladu „sa uzvišenim našim šeriatom“, nastojeći da zauzme „zlatnu sredinu između nazadnjaštva i ultra-liberalizma nekih naših struja“. Uredništvo *Yeni Misbaha* podvlači da je osnovni cilj časopisa jedinstvo bošnjačkog korpusa, „što tješnjeg zblizjenja uleme i islamske inteligencije“ i stalno iznalaženje načina i „baze za zajednički rad svih iskrenih narodnih prijatelja“ za opće dobro. (*Yeni Misbah*, 1914, br. 1, 4)

Svoju društvenu ulogu arebička štampa jasno reducira na objektivnu kritiku „manjkavosti ili neshodnosti u programima i radu postojećih naših političkih stranaka“ i afirmaciji postupaka koji „spajaju a ne razdvajaju“ Bošnjake. (*Misbah*, I/1912, br. 1–2, 3–4) Početak političkog organiziranja nosi i brojna razočarenja javnosti prema politikantima i ljudima koji u bavljenju politikom vide vlastiti interes. Očigledno je da se vrlo brzo veliki broj političara otisnuo na put koristoljublja i

političkog angažmana radi sopstvenog interesa; javnost to primjećuje, a arebička štampa smatra potrebnim javno i oštro kritizirati profil onovremenih političara čineći to u prosvjetiteljskom maniru, educirajući čitaoce o karakteristikama „dobrog“ i „lošeg“ političara.

Istinski političari su oni koji su „požrtvovni, iskreni prijatelji svoga naroda“, oni koji su „dobroželitelji njegovi (naroda)“, koji ga vode ka sreći i „blagostanju“ i dižu ga „na prijestolje gospodstva i carevanja“. Narod ih „ovjenčava sa lovor-vijencem slave, bilježi im imena u povijesti zlatnim slovima, pominje sa poštovanjem, uzdiže i veliča“. Oni drugi – loši su „šarlatani“, oni „opsjenjuju svijet načinjajući da je nešto što uistinu nije“, kojima je isključivo „stalo do ličnih džepova i kojim je krajnja želja vlastita sreća i osobni rahatluk“, i oni „uništavaju i upropašćuju“ svoj narod. Njih narod spominje „s prezirom i gnušanjem“, potomci će ih „proklinjati i govoriti - zemlja im kosti izmetala.“ (*Muallim*, I/1910, br. 3, 43)

Autor najvećeg broja članaka koji tretiraju političke teme, naravno kroz prizmu vjerskih stajališta i principa, je Sakib Korkut. On istrajno pokušava da aktuelizira, na stranicama časopisa, rasprave o općedruštvenim i političkim dešavanjima u Bosni i Hercegovini, i da poveća broj saradnika časopisa, osobito izvan ulemanskog kruga, iz krugova inteligencije svih profesionalnih orijentacija. Stoga se on, sa razlogom, oduševljava reagovanjem tzv. „Akademičara“ (studenata Bošnjaka koji se nalaze u inostranstvu) koji govore o ulozi i moći štampe, pozivajući ih da se uključe u rasprave o društvenim i političkim pitanjima u domovini. Bez štampe se „ne da ni pomisliti uspješan rad na polju prosvjete“, ona je i najprikladniji način za „širenje religioznih, moralnih i socijalnih ideja u šire slojeve naroda, ona nas upoznaje s kulturnim svijetom“, njome se „unosí život u narod“, stoga se pozivaju intelektualci svih profila: „liječnici, kadije, učitelji i mualimi“ da aktivnije surađuju svojim priložima u arebičkoj štampi. (*Yeni Misbah*, 1914, br. 8, 4)

b. Poimanje nacije

Obzirom na primjetnu dozu međustranačkih isključivosti među bošnjačkim političarima i pojave da se međustranačka netolerancija prenosi na narod, uredništva svih časopisa često pozivaju muallime da ne podliježu „uzrujanim duhovima pojedinih stranaka“, i da vaizi i mualimi „ne bi (se) nipošto smjeli postavljati u pojedine tabore i sa čursa okivati jednu stranku u zvijezde, a drugu grditi“, jer je njihova

primarna obaveza „pozivati naš svijet bez da spominju ijedne stranke, da rade samo na dobrobit islamijeta“. (*Tarik*, I/1908, br. 5, 69) Stranačke konfrontacije su se posebno zaoštrile po pitanju nacionalnog izjašnjavanja u situaciji kada razbuktani srpski i hrvatski nacionalizam počinje da kod bošnjačkih političkih elita pušta korijenje, tako da se neki muslimani počinju izjašnjavati Srbima ili Hrvatima. Uredništva se energično obrušavaju na ovu pojavu, a ključni argument je da vjerski osjećaj i identitet mora biti temeljna bošnjačka odrednica i ta primarna identifikacija mora biti iznad nacionalne i političke.

Bošnjački politički dometi se ogledaju u personalnim zloupotrebama politike, politički programi i ciljevi se shvataju kao „plijen nekoliko strančara“ koji narod izrabljuju i zloupotrebljavaju „u svoje sebične svrhe i privatne interese“. Politika i političari su se odrodili od naroda, postali sami sebi svrha, zaboravili su „svetu dužnost rada na islamskoj slozi i bratstvu“ i svojim „kratkovidnim odnosom su zavadila brata sa bratom, ženu sa mužem, rođaka sa rođakom“. (*Misbah*, II/1914, br. 22, 4) Tako Sakib Korkut u *Tariku* podsjeća čitaoca da su „katolici i rišćani gledali“ nakon okupacije Bošnjake šta će učiniti i kakvo „ćemo stanovište zauzeti“, pa kada su osjetili da se mi „ne temeljimo u svojoj domovini“ počeli su agitirati kod „neuka svijeta da se priključimo uz Hrvate ili Srbe“. Takvo priključenje „znači poniženje za nas, jer trebali smo naći izraza i pomisli da se oni nama priključuju“. (*Tarik*, I/1908, br. 6, 104)

U istom – kritičkom duhu su i svi ostali tekstovi Sakiba Korkuta koji je imao izuzetno istančan osjećaj za politička i društvena kretanja, te njihovu interpretaciju u svjetlu vjerskih propisa. Njegov polazni stav je neodvojivost islama i politike, da je oduvijek – od pojave islama bilo tako, i da bi bilo beskorisno i pokušati promijeniti tu činjenicu. To ne sprečava individualni i organizirani društveni aktivitet i nuđenje rješenja društvenih i političkih problema u skladu sa novim vremenom i okolnostima, štaviše, na to nas vjera obavezuje.

Korkut je, ujedno, i beskompromisni kritičar deformacija unutar muslimanske zajednice i njenih organa, odnosno njenog pasiviteta spram općeg dobra Bošnjaka, otuđenosti vodstva od naroda i drugih negativnih društvenih pojava. On je vidno razočaran političkim, ali i vjerskim vodstvom, koje je nesposobno da narodu ukaže na bilo koji tračak svjetla i perspektive. Njegov tekst u *Misbahu* je mini analiza stanja Bošnjaka nakon okupacije do Prvog svjetskog rata. Sumorna slika Bosne i Hercegovine i Bošnjaka je rezultat „elite“ koja „sipaše narodu

lug u oči svojim pasivitetom i nehajem za narodne stvari i potrebe“ dok su se odvijali „besprimjereni zulumi i svakovrsne nasilne otimačine“. Podsjeća čitaoce da je Bosna i Hercegovina okupacijom izgubila svoje „ponajbolje sinove u boju“, ali i u progonstvu koje je uslijedilo.

Preostali Bošnjaci u Bosni i Hercegovini su se ponašali dvojako: jedni se „okužiše svojim sjajem i zavodenjem“, a drugi „uvukoše dušu use i ronjaše tihe i neviđene suze i dade se rezignaciji“. Rezultat ove kolektivne letargije je „izgubljenost i obezglavljenost“ naroda i da Bošnjaci „ne mogaše shvatiti potreba svog vremena“, da su ostali na marginama društva, nisu se uključivali u nove civilizacijske i kulturne tokove, a posljedica je zaostajanje u napretku u odnosu na druga dva naroda i osiromašenje. U takvom stanju naroda elite „aminahu i – učahu mevlude po valijskim konacima“, vakufi su propadali, ekonomska moć Bošnjaka padala., a za to vrijeme „elita“ se jagmila za položaje i zauzvrat „pokrivala vladine namjere i intencije“, čime se „kopaše strašan grob našoj budućnosti i napretku“ (*Misbah*, I/1913, br. 18–19, 140)

U čitavom korpusu arebičke štampe primjetan je dosljedan princip i stav uredništava po pitanju nacionalne identifikacije koja je podređena vjerskom identitetu. I bošnjačka ulema se, promišljajući o odnosu i „konfrontaciji“ vjerskog i nacionalnog identiteta, uvijek gorljivo zalagala, naravno, za vjerski identitet. Međutim, u tretmanu ovih pojmova uvijek je odnos postavljen u okvirima njihove međusobne konfrontacije i isključivosti. Stoga, ne smije nas čuditi nedvosmislen stav svih časopisa koji proces nacionaliziranja gledaju i tretiraju u negativnom kontekstu kao proces kojim bi nacionalni identitet substituirao vjerski, jer „mi moramo raditi i proti Srpstvu i proti Hrvatstvu gdje se radi o interesima islama i muslimana“.

Ulema je zatečena agresivnošću srpskog i hrvatskog nacionalizma i nastoji mu se oduprijeti pozivajući Bošnjake samo vjerskom identitetu, umjesto da mu se suprotstavljaju normalnim procesom jačanja i sopstvenog nacionalnog identiteta. Dakle, ulema potire nacionalni na račun vjerskog identiteta, tvrdeći da „muslimane mora vezati samo jedna veza i to vjerska, islamska“ i da za muslimane / Bošnjake „nema nacionalne, političke ili domovinske veze, oni su braća, pa gdje bili, kojim god jezikom govorili i pod kojom god državom živjeli“, jer „nacionalizam vodi separisanju, cijepanju i međusobnoj borbi, koje islam najstrožije zabranjuje, jer tijekom se islamu silno škodi“. (*Misbah*, II/1914, br. 19, 1)

Međutim, arebička štampa previđa činjenicu da nema ničega lošeg u ideji jačanja nacionalnog identiteta koji se temelji, kako se taj proces odvijao u većini evropskih zemalja, na apstraktnim principima: bratstva, jednakosti, slobode, jezika, kulture i sl., ali s pravom kritizira načine nacionaliziranja na Balkanu koje počiva na principima „isto-vjetnosti krvi“ i gladi za zaokruženjem „svojih etničkih prostora“, gdje se nacionalna pripadnost poistovjećuje sa pripadnošću pravoslavnom ili katoličkom hrišćanstvu, gdje se religija zloupotrebljava u „korist“ nacionalnih interesa, gdje se sakralnost „premješta“ u sferu profanog, što, u konačnici, za posljedicu ima potragu za „svetim“ srpskim ili hrvatskim zemljama. Ovakva vrsta nacionaliziranja je od naroda na istom tlu napravila ljute neprijatelje, što se, nažalost, osjeća do današnjeg dana.

Dodatnu zbunjenost kod Bošnjaka, i kod uredništava arebičke štampe, izaziva pojava Mladoturskog pokreta u Turskoj, što je u kontradikciji sa do tada proklamiranim stajalištima o „pokuđenosti“ nacionalnog jačanja i konstituisanja. Međutim, vrlo brzo se daje nedvosmislena podrška redakcija Mladoturskom pokretu i njihovim nastojanjima za modernizacijom i okretanjem prema evropskim procesima. Sa oduševljenjem se komentarišu vijesti i refleksije u svijetu povodom donošenja turskog Ustava i iznosi nada da je ovo prvi korak u formiranju parlamentarnih demokratija u muslimanskim zemljama. Na ovaj način uredništvo priprema javnost za razvoj tadašnjih aktuelnih političkih strujanja informišući čitaoce, ali, istovremeno, nastoji bošnjačkoj političkoj javnosti i političkim partijama sugerisati pravce budućeg djelovanja.

Tekst počinje jasnim zahtjevom: „i Bosna hoće ustav“, a potom se čitaoci obavještavaju o nedavnom sastanku predstavnika Bošnjaka i Srba i njihovoj predstavi ministru sa zahtjevom za donošenje Ustava za Bosnu i Hercegovinu, sa svrhom „da se malo osamostalimo za samoupravu“. Ističe se da su sami osnovni politički pojmovi autonomije, ustava i samouprave nedovoljno poznati „našem svijetu“, te se sugerira političkoj štampi da se oni „potanko rastumače“ kako bi narod znao „zašto se koplja lome“. Sugestije o temama i koncepciji političkog lista, te velika očekivanja o političkom prosvjećivanju muslimana su upućena, prije svega, *Muslimanskoj naprednoj stranci* i njihovom glasilu *Muslimanska svijest* koji je počeo izlaziti prije mjesec dana. (*Tarik*, I/1908, br. 5, 93–95)

Arebička štampa vrlo se aktivno uključila u zaustavljanju iseljavanja. Brojni su tekstovi u kojima se detaljno izlaže smisao hidžre općenito; zatim se ukazuje na dalekosežne negativne posljedice hidžre muslimana iz Bosne i Hercegovine. Ponuđena su i rješenja na koji način svaki član društva treba djelovati na obrazlaganju negativnih posljedica hidžre, kako za one koji sele, tako i za one koji ostaju u Bosni i Hercegovini. Uredništva upozoravaju na važnost jedinstva i očuvanja brojnosti muslimanskog naroda, jer se jedino tako može osigurati zaštita interesa i isposlovati prava Bošnjaka, čime se osigurava bolji status za cjelokupnu bosanskohercegovačku muslimansku zajednicu. Naglašava se da je sveta islamska dužnost svakog muslimanskog rodoljuba da svim silama radi na suzbijanju seobe. Posebno je istaknuto da je to obaveza u prvom redu uleme, jer „ako hoćemo, pravi hidžret da učinimo, treba: 1. da ostavimo ružne običaje, da se okitimo islamskim adabom, da prifatimo za nauku, da svoju djecu odgajamo u islamskom duhu, da ih naoružamo svakovrsnim znanjem, da složno živimo, da gledamo kako bi sačuvali i unaprijedili svoj imetak, da pazimo na to, da ne ide muslimanska zemlja u tuđe šake“. (*Tarik*, II/1910, br. 9, 129–133)

c. Odnos prema jeziku i pismu

Zanimljivo je da se iste godine, 1908, u kojoj je Austro-Ugarska proglasila aneksiju Bosne i Hercegovine, pojavio i prvi broj arebičkog časopisa *Tarik*. Ovom godinom potonule su i one posljednje nade o privremenosti austrougarske okupacije. Preostalo je jedino sopstveno pregnuće, oslonac na vlastite snage, iznalaženje metoda i načina očuvanja i zaštite vjerskog i nacionalnog identiteta. Uredništvo *Tarika* zastupa stav da je upravo pokrenuti časopis forma kojom će se postići jedinstvo Bošnjaka u svim društvenim procesima. Prioritetan društveni segment koji je nužno unaprijediti je u sferi prosvjete i obrazovanja i dosljedno insistiranje na upotrebi arebice koja bi na simboličan, ali i praktičan način (većina muslimana zna samo arapsko pismo, a gotovo potpuno nepismeno ako se uzme kriterij latinice i ćirilice), olakšala prosvjetiteljske napore.

Naglašavamo stav uredništva koje u svom programskom uvodniku prvog broja ističe da će jezik lista biti autentični jezični izraz Bošnjaka / muslimana Bosne i Hercegovine ili, kako se u članku kaže: „čisti jezik bosanskih muslimana“. (*Tarik*, I/1908, br. 1, 4) Upoređujući stanje

muslimana / Bošnjaka u našim krajevima sa onim u drugim zemljama, uredništvo, u istom broju, ističe potrebu poduzimanja brzih i odlučnih koraka u pravcu podizanja opće pismenosti, a u vezi s tim i radikalnom reformom medresa. Osobito se izražava nezadovoljstvo zbog ustaljene ondašnje prakse da se nastava izvodi na stranom jeziku, uglavnom turskom, djeci nerazumljivom, pa se rezultati obrazovnog procesa svode na mehaničko pamćenje okoštalih pravila na turskom i arapskom jeziku od kojih nema nikakve koristi.

U članku *Vakufsko-mearifska samouprava i naši mektebi*, objavljenom u *Muallimu*, ističe se potreba da „sadašnje mektebe treba iz temelja reformisati“. Autor članka stavlja u prvi plan pitanje nagrađivanja muallima, a zatim odmah kao glavne činioce nastave spominje jezik i pismo. Jezik nastave, kako naglašava pisac, mora biti „narodni“, jer je to već praksa u svim drugim islamskim zemljama, ali za pismo je malo teže naći pravo rješenje, iako se autor zalaže za arapsko pismo najviše zbog toga „što bi to mogao biti jedan vidljiv zajednički znak muslimana“, pa sugerira mearifskoj upravi da o tome vodi računa. Također, ističe se potreba sticanja znanja u tehnološkim naukama, a svo to znanje je na stranim jezicima; stoga je nužno potenciranje učenja stranih – evropskih jezika; prilagođavanje obrazovnog sistema koji je potpuno anahron novom vremenu; primijetan je nedostatak vjerske literature na maternjem jeziku a i izučavanje „maternjeg jezika“ je potpuno zapostavljeno jer se ne izučava u medresama. (*Muallim*, I/1910, br. 1, 5–8)

Pitanje nominacije jezika i odnosa prema njemu nije specifikum rasprava u savremenoj Bosni i Hercegovini, ono je, također, u žarištu interesa uredništva *Muallima*. Jedan čitalac iznosi svoje zamjerke na „ukočenost“ jezika, odnosno njegovo „nazivanje „našim“ i „maternjim“ što je, po njemu, pogrešno, tvrdeći da „islamska masa bez oklijevanja naziva ovaj jezik ‘bošnjački’“ i da bi uredništvo trebalo dosljedno da poštuje ovakvu nominaciju Bošnjaka, a da će vrijeme riješiti u budućnosti dileme imenovanja jezika koje su prisutne u javnosti u kojoj vlada konfuzija jer ga neki nazivaju „bošnjački, hrvatski, srpski, ili onom nakaradom srpsko-hrvatski (dva adžaiba na jednom dušeku)“. (*Muallim*, I/1911, br. 10, 168–169)

Osobito je značajan članak, odnosno pismo čitateljke – potpisano sa Svršena rušdijanka N., u povodu početka nove školske mektebske godine. Povod je obrazovanje žena, ali se vrlo otvoreno, i za te prilike izuzetno hrabro, iznosi čitav niz podataka o tadašnjem općem položaju

žene muslimanke koja je „puka naslada muškarčeva“. Čitateljka pledira na aktivniji angažman žene u društvu, zalažući se da one (žene) treba da postanu „prve svjetlonoše, zvijezde prethodnice koje stvaraju svojim životom nerazorive temelje kulture“ i da se dignu iz pasivnosti, letargije i „zimskog sna“. One trebaju „da se probude, da pišu, bave poezijom i rade na polju kulture“. Dalje upoređuje društveni angažman Bosanki i „inovjerki“ koje su pune „duha i kulture“, koje pokreću svoje listove, „iznose svoje jade i belaje“ i upoznaju se sa svijetom, osnivaju svoja udruženja, dobrotvorna društva i uzgojilišta. Čitateljka obraćanje završava pozivom: „naprijed složno pod bajrak prosvjete“.

Uredništvo potiče žensku populaciju na angažman u svim društvenim sferama i zalaže se za poboljšanje statusa žena. Odmah nakon članka, gotovo sa nestrpljenjem, donosi i svoj sud: „Lijepo je to da i vi iznesete svoje želje na javnost. Drage volje mi ćemo donositi vaše radnje i mi želimo i od Boga išćemo da uzmognete na skoro osnovati svoj list kao vaše drugarice u Carigradu, Misiru i Tagistanu, i s tim probudite i one koji bi trebali da vam duševne hrane pribave“. (*Tarik*, II/1909, br. 7, 103–104)

d. Ekonomski aspekti

S novom vlašću brzo i sigurno prodiru kapitalistički odnosi koji su beskrupulozno stavili u prvi plan profit, izrabljivanje, a sve druge vrednote duhovnog života i intime u islamskoj tradiciji najednom su postale beznačajne pred svemoćnim zakonitostima obrta i oplodavanja kapitala. Uz taj novi sistem, kao njegov neminovan prtljag, išle su mjenice, kamate, povjerioci i dužnici, dionice, egzekucije, poreznici, ovrhovoditelji, žandarmi, šumari i financi. A kad se nagomila jad i kada taj najamni radnik dođe u ćorsokak, zvala ga je fabrička kantina i u njoj birtija, u kojoj će i zadnju paru uz def pjevačice ostaviti opet kapitalisti.

Uredništva, kada bi donosila osvrte na događaje o ekonomskim pregnućima muslimana izvan Bosne i Hercegovine, imala su namjeru da aludiraju na domaće probleme i izvrše poređenje sa domaćim prilikama. Tako npr., u kraćoj bilješci o gospodarstvenom napretku ruskih muslimana, glavni urednik Sakib Korkut kritizira nesnalažljivost i neambicioznost Bošnjaka koji su sredstva koja su primili na ime otkupa kmetova mogli investirati u izgradnju malih pogona, otvaranje zanatskih radnji i na taj način se uklopiti u nove oblike industrijske

privrede. Bilješka se završava riječima: „Kad će se jednom otvoriti makar ta fabrika čarapa kad naši posjednici i trgovci neće da osnuju udruženja za sušenje šljiva ili pečenje pekmeza. Kad ćemo malo naprijed? Kada?“ (*Misbah*, I/1913, br. 13, 101)

Misbah je rado uvrštavao priloge svojih saradnika u kojima se apelira na privredno i ekonomsko podizanje Bošnjaka, te na prilagođavanje industrijskoj proizvodnji i modernom zanatstvu. Tako u naslovu *Šest osviještenih Brčana* list donosi u rubrici *Naši dopisi* članak jednog Brčaka potpisanog inicijalom „J“, u kome se odlučno i kategorički zahtijeva napuštanje tradicionalističkog odnosa prema životu i prilagođavanje novim oblicima, osobito kada se radi o prihvatanju savremenih vidova privređivanja. Autor ovog priloga ističe prednost pisanja ekonomskih rasprava, a jalovost praznih kvazinaučnih polemika „jer bi bilo korisnije kad biše oni koji se razmeću bilo svojim mudrim poznavanjem ove ili one nauke, bilo svog naroda i današnjeg položaja zasukali rukave, pa razgovijetnim i popularnim stilom napisali po koji članak o zemljoradničkim zadrugama, o pismenosti, o zlim posljedicama nerada, o potrebi udruživanja, o podizanju škola i mekteba itd.“. (*Misbah*, I/1913, br. 13, 98)

Članak je vrijedan posebno po tome što aktualizira ona pitanja koja su bila od vitalnog značaja za život Bošnjaka i što je njegov pisac uočio u kojem pravcu bi trebalo usmjeriti djelovanje tadašnje vrlo malobrojne muslimanske inteligencije. „Osobito bi bilo korisno kad bi se počelo nastojati, al' ozbiljno nastojati da se svoja braća muslimani spašavaju iz pandža raznih lihvara, da su se u toj i toj seljačkoj kahvi, ili pred tom i tom seljačkom džamijom, potakle i probudile misli za osnivanje zadruga ili sličnog društva, nagovorili seljaci da traže otvaranje škola i seljaci se predveli predstojniku radi prikaza njihovih tegoba itd., pa bi bilo mnogo korisnije od praznih dvoboja tko valja, a tko ne valja, koja nacija ima budućnost koja li nema“. (*Misbah*, I/1913, br. 13, 98)

O stanju opće letargije Bošnjaka u austrougarskom periodu koja se ogledala u svim životnim aspektima, u rubrici *Naši dopisi* izdvaja se obraćanje jednog čitaoca *Misbaha* iz Brčkog koji ukazuje na općepriusutni defetizam i načine kako bi se on mogao prevazići. Dopisnik iznosi stav „da je ratna atmosfera (misli se na period dolaska Austro-Ugarske) na sve slojeve našeg naroda veoma djelovala“ i da se od tada osjeća „pasivitet“ kod Bošnjaka u svim oblastima života. Autoru smetaju beskrajne i efemerne „razne polemike, odgovori, odgovori na odgovore, ispravci“

koji se vode u javnosti i u štampi, javnost je zaokupljena „razmetanjem, ‘mudrim poznavanjem’ ove ili one nauke, bilo svog naroda i današnjeg položaja“ što je potpuno društveno neproduktivno, umjesto da se energija usmjerava u pravcu aktivnosti koje bi poboljšale kvalitet života i donijele neku korist; da se napiše koji „članak o ‘zemljoradničkim zadrugama’, o pismenosti, o zlim pošljedicama nerada, o potrebi udruživanja, o podizanju škola i mekteba itd.“.

Dopisnik predlaže da se „umjesto prazne vike i hvale o ‘radu za islam i muslimane’“ javnost počne baviti ozbiljnim društvenim pitanjima: „kako muslimane spasiti od pandži raznih lihvara“, da se ulema okrene i u džamijama raspravama kako „unaprijediti rad u seljačkim zadrugama“, otvoriti što više škola i potaknuti narod na aktivan rad, umjesto „ispraznih priča tko valja a tko ne valja, koja nacija ima budućnost, koja li nema“. Čitalac ovakav pristup ilustrira pozitivnim primjerima iz Brčkog gdje je nekoliko ljudi formiralo „Društvo Islahijet“ koje zbrinjava preko tridesetoro siročadi, zatim osnovana je „Muslimanska zemaljska zadruka“ kojom je unaprijeđena poljoprivreda, ili otvorena „tkaonica ćilima u kojoj 30 i nekoliko naših siromašnih curica nalazi prekrasnu zaradu i uzgred se uči uljudnom ponašanju na ulici i kod kuće“. Poruka čitaoca je da se „prođemo onog nadmudrivanja o državopravnom položaju, apstraktnim političkim pitanjima, nacionalizmu i sličnom“, umjesto toga trebamo se okrenuti „podizanju naroda u kulturi i gospodarstvu“. (*Misbah*, I/1913, br. 12–13, 98–99)

Vrlo interesantan je članak *Muamelat* (*Misbah*, II/1914, br. 13, 1–2) autora A. F. koji iz današnje percepcije iznenađujuće pronicljivo sagledava ekonomske i političke probleme i realnost u svijetu kapitalizma, globalnih finansijskih tokova, umreženosti politike i kapitala, odnosa i pozicije (onoga što danas nazivamo) multinacionalnih kompanija i siromašnih naroda, kao i odnosa islama i Šerijata prema savremenom načinu poslovanja, kreditima, kamatama i sl., te suočavanju Bošnjaka dolaskom Austro-Ugarske sa novim načinima poslovanja. Autor govori o ekonomskoj ovisnosti i povezanosti u globalnom svijetu, o načinu funkcionisanja „velikih finansijskih zavoda“ i njihovog utjecaja na „obrtnička i trgovačka poduzeća“ u ambijentu kada finansijske institucije imaju probleme odmah se ti potresi prenose i na privredu.

Autor je svjestan geopolitičke povezanosti tvrdeći da je „čitavi svijet postao ušljed usavršenja saobraćajnih sredstava poput jedne varoši, te ako se u jednom kraju svijeta zbude kakav oveći događaj, sav ga svijet

manje-više mora osjetiti“, tako da se Bošnjaci moraju priključiti savremenim tokovima života i privređivanja i „ne možemo živjeti izolirano, ako nećemo da nam bura ne salomi i zadnje ostatke naše društvene lađe“. U ovakvom svijetu Bošnjacima je nemoguće privređivati ako žele da se pridržavaju strogih islamskih zabrana koje se odnose na kamatu. Roba ima svoj međunarodni put i protok, materijali se nabavljaju širom svijeta, a sva ekonomija je bazirana na bankovnom i kamatnom sistemu, dakle, pred Bošnjacima je izbor – ili raditi sa kamatama ili se zadovoljiti i pomiriti sa postupnim propadanjem i prepuštanje poslovnih šansi drugima. Ovo je smetnja za pokretanje većih poslova ali izrazit problem i za manje bošnjačke trgovce.

Autor teksta se zalaže za fleksibilniji pristup ovoj „islamskoj“ prepreci tvrdeći da ona nije postavljena tako isključivo i negacijski kako se to pokušava predstaviti od pojedine uleme, te navodi posljedice ovakvog stava po kojoj imovina Bošnjaka postupno prelazi u ruke „naših sugrađana drugih vjera“, a mi ćemo ubrzo „posve ekonomski propasti“. Autor se zalaže za ekonomski napredak koji nije u suprotnosti sa islamskim načelima, tj. ekonomija i politika trebaju da budu sredstvo za ispunjavanje kulturnih, duhovnih i vjerskih ciljeva, na taj način privređivanje i ekonomija nisu odvojene od dubokih duhovnih temelja života jedne zajednice koja na taj način ide prema napretku. Zadržavanjem uvriježenog i prevaziđenog načina poslovanja Bošnjaci „svojim novcem pune džepove strancima i inovjercima i gube svoj imetak“ čime se dovodi u neizvjesnost i sami opstanak vjere na ovim područjima. Ako „ekonomski padnemo“ to dovodi u pitanje i naš opstanak, odnosno „svak bi nas izbjegavao i klonio nas se kao šugave ovce“.

Finansijske institucije su nužnost za svaku modernu državu, da „vojnički troškovi... pozobaju polovice budžeta“, da ogromna saobraćajna i privredna preduzeća u ondašnje vrijeme ne mogu opstati bez bankovnog kapitala kojeg ne mogu obezbijediti ni najmoćnije države koje također posluju sa bankama; te da slabije države uzimaju kredite od moćnijih država i to „često puta sa teškim kamatama i sramotnim uvjetima“. Dalje se navodi primjer Turske kojoj su „vedene takozvane ‘kapitulacije’ koje se mogu smatrati pravim uzrokom svih nesreća Turske“; posljedica je da je Turska uslovljena carinskim ograničenjima, „onemogućuje joj se svako veće trgovačko i obrtničko poduzeće“ i da ne može konkurirati sa svojom robom na svjetskom tržištu. Turska je primorana da da privilegije strancima i stranim državama koje se na taj

način miješaju u „nutarnje prilike države“. Upravo na ovaj način Turska je dovedena „na rub propasti“.

Ovakav način poslovanja i međudržavnih odnosa je, jednostavno, savremena realnost i moramo ga prihvatiti ako želimo opstati ne sporeći vjerski stav po pitanju kamate. „Evropa direktno ili indirektno ekonomski upravlja cijelim svijetom“, ona je ova pravila uvela kao poslovnu nužnost i „njime nas smrtno ranio“, stoga moramo naći način da se odbranimo i „produljimo za časak svoj život“. Na kraju teksta autor promišlja o „sukobu“ ova dva koncepta i stava, s vjerske strane zabrane kamate i s druge nužnosti poslovanja pod kamatnim principima, pokušava da premosti i nađe kompromis između ova dva, naizgled, konfrontirana gledišta, jer samo su dva izbora: uklopiti se u savremen način življenja i poslovanja i biti začahuren i konzervativan i time muslimane širom svijeta dovesti u situaciju u kojoj se trenutno nalaze, da se „strana vlast miješa u njihove poslove“ i da „strana vlast uvede vojsku (na muslimanska područja) za nekoliko dana, ali je više ne povrati“ i da je ta sudbina zadesila „Alžir, Fes, Tunis, Misir, Perziju itd.“. (*Misbah*, II/1914, br. 13, 1–2)

4. Zaključak

Izloženi prikaz malog dijela društveno-političkog diskursa arebičke štampe neminovno izaziva analogije sa savremenom situacijom u Bosni i Hercegovini – osobito u oblasti politike. Austrougarska epoha liči na našu svakodnevnicu, tretira gotovo istovjetne probleme sa kojima se suočavamo i mi u savremenom dobu. Ova činjenica potvrđuje realnost koliko se teško pronalaze rješenja osnovnih političkih problema u višetničkoj Bosni i Hercegovini; da se uočiti, također, da je u traganju za općeprihvaćenim rješenjima u Bosni i Hercegovini, makar se radilo i o manje važnim temama, još od austrougarskog perioda bio uključen i strani faktor; od okupatora, susjeda ili u savremenom dobu „međunarodne zajednice“. U dobroj mjeri „zasluga“ za spore pomake ka prosperitetu pripada i bosanskohercegovačkim političarima, a mogli smo uočiti iz arebičke štampe, da su političari savremenosti prototip ondašnjih političara iako ih vremenski dijeli čitavo stoljeće i više. Oni su, izgleda, uzori današnjim političarima: gramzljivi, pohlepni, neobrazovani, nacionalno isključivi ... Barem ih tako, u većini tekstova, opisuje arebička štampa. Stoga je vrlo važno uspostavljati izrečene paralele i

podsjecati na greške iz nacionalne prošlosti kako bismo na njima učili i kako ih ne bismo ponavljali.

Literatura:

1. Časopisi: *Tarik, Muallim, Misbah i Jeni Misbah*.
2. Huković, Muhamed (1986): *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Svjetlost, Sarajevo.
3. Juzbašić, Dževad (2002): *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, posebna izdanja, knjiga CXVI, odjeljenje društvenih nauka, knjiga 35.
4. Karić, Enes (2000): „Čaušević kao reformator“, *Glasnik Rijaseta IZ u BiH*, Vol. LXII, 7–8, Sarajevo.
5. Karić, Enes; Demirović, Mujo (2002): *Reis Džemaludin Čaušević prosvjetitelj i reformator*, Ljiljan, Sarajevo.
6. Vajzović, Hanka (2008): *Jezik i nacionalni identiteti*, Fakultet političkih nauka Sarajevo, Sarajevo.
7. Zgodić, Esad (2003): „Sakib Korkut – socijalna i politička misao u austrougarsko doba“, *Glasnik Rijaseta IZ u BiH*, Vol. LXV, 3–4, Sarajevo.

SOCIOPOLITICAL DISCOURSE OF ALJAMIADO PERIODICALS

Summary

This paper deals with a part of the themes of the Aljamiado periodicals in Bosnia and Herzegovina - its sociopolitical discourse in the magazines: *Tarik, Muallim, Misbah* and *Jeni Misbah*. The period of publishing of Arabic press is, at the same time, the period of creation of political parties in Bosnia and Herzegovina. Even a superficial insight into the Arabic press corpus gives a surprising historical and thematic analogy of the most important sociopolitical themes that have been preoccupying the Bosnian public, primarily the Bosniak one, at the time immediately before the First World War and in our time. It discourages to know that even after more than a hundred years of dealing with the problems, which have been long resolved in Europe, in Bosnia and Herzegovina they have not been resolved even today or are being “solved” in a same or in a wrong way. Social topics that occupy the most space in the Arabic press, if we exclude the status of the mualims, are the discussions and stances of the

editorial offices on: politics, nation, language, writing, politicians, conservatism in Bosniaks, national divisions, economic situation, etc.

Key words: Arebica press, politics, society, nationalism, Bosnian language, sovereignty, Islamic community, Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Serbs, Croats.